ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ЯК ОКРЕМОЇ ГАЛУЗІ ПРАВА. НАУКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

План

1. Поняття кримінального права України як самостійної галузі права. Його ознаки.
2. Місце кримінального права в системі права України. Кримінальне право та суміжні галузі права.
3. Система кримінального права України: Загальна та Особлива частини. Поняття та система Загальної частини кримінального права України.
4. Завдання та принципи кримінального права України.

1. *Кримінальне право як галузь права* – це сукупність юридичних норм, що встановлюють, які суспільно-небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями (далі – КП), і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Кримінальне право, будучи самостійною галуззю в системі права України і тісно взаємодіючи з іншими галузями, визначає коло діянь, що становлять суспільну небезпеку та у зв'язку з цим визнаються КП, закріплює перелік покарань, встановлює правила їх призначення, визначає підстави і умови звільнення від кримінальної відповідальності, а також застосування заходів кримінально-правового впливу, що не є покаранням.

Ознаки кримінального права:

1) загальнообов'язкова нормативність (норми кримінального права призначені на загальну дію та є загальнообов'язковими до виконання);
2) формальна визначеність (норми кримінального права приймаються лише вищими органами законодавчої влади та дістають своє закріплення у відповідних законах);
3) державна забезпеченість (за скоєння КП настає кримінальне покарання, що визначається судом від імені держави);
4) має свої предмет і метод (предмет – це відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням КП (кримінально-правові відносини), а метод – застосування покарання.

Основним (домінуючим) методом кримінального права є *імперативний метод*, за якого регулювання відповідних відносин здійснюється з використанням владних засад. Імперативний метод передбачає наявність юридично не рівних суб'єктів правовідношення, коли лише один з них наділений владними повноваженнями і визначає обов'язкові межі поведінки іншого суб'єкта, не даючи йому права вибору форми поведінки в певній ситуації. Однак кримінальному праву притаманний і *диспозитивний метод*. Проявами диспозитивності є те, що Кримінальний кодекс України (далі – КК України) включає в себе норми, які дозволяють особі діяти певним чином (зокрема,

реалізувати право на необхідну оборону, на крайню необхідність, виправданий ризик, на вчинення позитивних посткримінальних дій, з якими пов'язане кримінально-правове заохочення), передбачають варіанти реагування на вчинений КП з боку суду у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності і від покарання та його відбування).

Кримінальне право як складова частина системи права України тісно пов'язане з іншими його галузями. Цей зв'язок полягає у тім, що кримінальне право виконує стосовно інших галузей права охоронну функцію і, тим самим, опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей.

Найтіснішим цей зв'язок є з конституційним, адміністративним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим, міжнародним правом.

2. Кримінальне право як складова частина системи права України тісно пов'язане з іншими його галузями. Цей зв'язок полягає у тім, що кримінальне право виконує стосовно інших галузей права охоронну функцію і, тим самим, опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей.

Найтіснішим цей зв'язок є з конституційним, адміністративним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим, міжнародним правом.

Конституційне право, норми якого закріплено в Конституції України, мають основне значення для кримінального права: норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції України та не суперечити ним. При виникненні колізій між нормами Конституції України та кримінально-правовими нормами застосуванню підлягають норми Конституції. Так як норми Конституції є нормами прямої дії, вони можуть безпосередньо застосовуватися в процесі реалізації кримінально-правових відносин – за наявності прогалин в Загальній частині кримінального закону або колізії норм Конституції та КК.

Тісний зв'язок між кримінальним правом і *адміністративним правом* спостерігається в тій частині адміністративного права, що встановлює адміністративну відповідальність за різні правопорушення (адміністративні делікти). Саме ступінь суспільної небезпеки відрізняє адміністративний делікт від КП.

Зв'язок між кримінальним (матеріальним) правом і *кримінальним процесуальним правом* виявляється у тому, що вони співвідносяться між собою як форма і зміст, де кримінальне процесуальне право є формою, в якій дістає своє застосування кримінальне право.

Кримінальні процесуальні норми визначають порядок, процедуру застосування кримінально-правових норм, вказуючи, яким чином слід реалізовувати матеріальні юридичні приписи. Вчинення КП породжує виникнення кримінальних процесуальних правовідносин. Відповідним юридичним фактом є внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок досудового розслідування.

Кримінальне право визначає підстави, межі, умови та порядок призначення покарань, а *кримінально-виконавче право* регулює порядок і умови виконання (відбування) таких покарань.

Після того, як обвинувальний вирок суду набрав законної сили, і яким обвинуваченому призначається покарання, яке він має реально відбути, виникають кримінально-виконавчі відносини.

Зв'язок між кримінальним і *міжнародним правом* визначається тим, що деякі інститути (такі як питання чинності кримінального закону в просторі, його поширення на іноземців і осіб без громадянства, видача правопорушників тощо) регулюються і в міжнародному, і в кримінальному праві. В Україні встановлено пріоритет міжнародного права – у ст. 9 Конституції України закріплено положення, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР, є частиною національного законодавства.

Згідно із ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», якщо міжнародним договором України, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору. У ч. 1 ст. 3 Кримінального кодексу України (далі – КК) йдеться про те, що законодавство про кримінальну відповідальність ґрунтується на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Згідно із ч. 5 ст. 3 КК закони про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано ВР. Звідси випливає, що притягнення особи до кримінальної відповідальності може бути здійснене тільки на підставі норм, закріплених у КК.

Наслідком підписання та ратифікації Україною міжнародних угод, які стосуються питань кримінального права, зазвичай стає внесення відповідних змін до КК. Відбувається або включення тексту приписів міжнародного права у формулу кримінально-правової норми, або створення на підставі таких приписів оригінального тексту кримінально-правової норми.

3. *Система кримінального права* – це певним чином упорядковані кримінально-правові норми.

Кримінальне право України складається з юридичних норм Загальної та Особливої частин. Відповідно до цього побудована й структура КК України.

У Загальній частині відображаються загальні положення та основні інститути кримінального права, які є необхідними для всіх або переважної більшості положень Особливої частини.

Особлива частина містить кримінально-правові норми, що вказують, які конкретно суспільно-небезпечні діяння є КП і які заходи кримінального покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Загальна частина КК України складається із 17 розділів.

Особлива частина КК України складається з 20 розділів.

Норми Загальної та Особливої частин кримінального права перебувають у тісному, нерозривному зв'язку. Норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної. За допомогою норм Загальної частини розкривається дійсний зміст норм Особливої частини. А всі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім КП, передбаченим в Особливій частині.

4. *Завданням* кримінального права є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання КП (ч. 1 ст. 1 КК України).

Функції кримінального права **–** це явища, що продукуються кримінальним законом та суб'єктами його застосування і є формою їх вияву та реалізації.

Функції кримінального права:

а) охоронна, яка пов'язана з безпосередньою охороною тих об'єктів, посягання на які тягне кримінальну відповідальність;

б) регулятивна, яка проявляється у впливі на поведінку людей кримінально-правових приписів, конкретних заборон, що сформульовані в КК України;

в) виховна – проявляється у формуванні свідомої потреби людини дотримуватися законів;

г) попереджувальна (превентивна), в межах якої виділяють загальну превенцію – вона полягає в погрозі покаранням будь-кому з членів суспільства при вчиненні ним КП; та спеціальну превенцію – полягає в погрозі покаранням тим, хто вже вчиняв раніше КП.

Принципи кримінального права – це основоположні ідеї, які визначають зміст кримінального права в цілому і його окремих інститутів.

Принцип законності – виключно законами України визначаються діяння, які є КП та відповідальність за них. Згідно із ст. 3 КК України кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Принцип ретроактивності кримінального закону – закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи

Принцип гуманізму – принцип, який відображає домінування у правовій системі природних прав та свобод людини; покарання та інші кримінально-правові заходи, що застосовуються до особи, не можуть мати своїм змістом завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності.

Принцип невідворотності кримінальної відповідальності – кожна особа, яка вчинила КП, повинна понести кримінальну відповідальність.

Принцип відповідальності особи лише за наявності вини: особа вважається невинуватою у вчиненні КП і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду відповідно до закону. Кримінальне законодавство виключає об'єктивне ставлення у провину, тобто відповідальність за наслідки, що настали, без наявності вини.

Принцип економії кримінальної репресії: до кримінально караних діянь відносяться лише найбільш небезпечні.

Принцип індивідуального характеру кримінальної відповідальності означає, що ніякі інші особи (у тому числі її близькі та родичі) не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за діяння, які вони не вчинювали.

Принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності: кримінальна відповідальність і покарання повинні бути максимально конкретизовані та індивідуалізовані, виходячи з конкретних обставин справи з урахуванням особи винного.

Принцип здійснення правосуддя тільки судом – згідно зі ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, тобто ніхто не може бути визнаний винним у вчинені КП, а також підданий кримінальному покаранню інакше, як за вироком суду і відповідно до закону.

Питання до самоконтролю

1. У чому полягає зміст поняття «кримінальне право України»?
2. Що є завданням кримінального права України?
3. Які є принципи кримінального права України?
4. Назвіть ознаки кримінального права України.
5. З яких частин складається кримінальне право України?